

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛОБАЛЬНОЇ СТАДІЇ І ПРОБЛЕМА ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджені сутність, ознаки і форми процесу глобалізації. Виявлені характерні риси, а також позитивні та негативні наслідки даного процесу. Автором визначені основні тенденції і проблеми інституційного забезпечення економічного розвитку країн та регіонів світу в сучасних економічних умовах.

Ключові слова: глобалізація, інтернаціоналізація, інтеграція, світове господарство, культурна глобалізація, політична глобалізація, транснаціональні корпорації, взаємодія, інституціоналізація, глобальний інформаційний простір.

В статье исследованы сущность, признаки и формы процесса глобализации. Выявлены характерные черты, а также положительные и отрицательные последствия данного процесса. Автором определены основные тенденции и проблемы институционального обеспечения экономического развития стран и регионов мира в современных экономических условиях.

Ключевые слова: глобализация, интернационализация, интеграция, мировое хозяйство, культурная глобализация, политическая глобализация, транснациональные корпорации, взаимодействие, институционализация, глобальное информационное пространство.

In this article the nature, characteristics and forms of globalization are investigated. The characteristic features, as well as, positive and negative consequences of this process are analyzed. The author identifies the basic trends and issues of institutional procurement economical development of countries and regions of the world in the current economic conditions.

Key words: globalization, internationalization, integration, global economy, cultural globalization, political globalization, transnational corporations, cooperation, institutionalization, the global information sphere.

Постановка проблеми. Одним з ключових процесів розвитку світового господарства на межі ХХ–ХХІ століть є прогресуюча глобалізація, яка являє собою якісно новий етап розвитку інтернаціоналізації господарського життя.

Ставлення до глобалізації як фахівців, так і всього населення планети є неоднозначним, а інколи і діаметрально протилежним. Це пов'язано з різними точками зору на саме поняття «глобалізація», його часових меж, а також на наслідки глобалізаційних процесів, в яких одні вбачають серйозну загрозу світовій економічній системі, а інші – засіб подальшого прогресу економіки. Поза сумнівом, наслідки глобалізації можуть носити як позитивний, так і негативний характер, проте альтернативи їй немає.

Щодо часових меж глобалізації, то існують різні погляди. Деякі вчені зазначають, що процес глобалізації бере свій початок з часів античності, інші вважають, що в період формування світових ринків. Сутність процесу глобалізації, яка швидко поглиблюється на рубежі ХХ–ХХІ ст., полягає у тому, що людство попри всю його роз'єднаність дедалі більше усвідомлює себе інтегральним, єдиним у своїй внутрішній різноманітності суб'єктом всесвітньо-історичної творчості [1, с. 2].

Історія людства свідчить, що протилежні за напрямком, але по суті взаємно доповняльні, тенденції соціальної інтеграції й дезінтеграції завжди були об'єктивно необхідними для поступового розвитку. Економічна експансія держав (етносів), які випереджали у своєму розвитку сусідів, підкріплена прямими військовими агресіями, призводила до створення імперій, що формували певний цивілізаційний простір. В межах такого простору прискорювався інформаційний обмін, відбувалося взаємне збагачення культур, вищого рівня сягали продуктивні сили. Разом із тим наростали суперечності, викликані, у першу чергу, асиметрією в економічному зростанні метрополій і колоній, а поруч – опором уніфікуючому, нівелюючому впливу цивілізаційних процесів на самотні культури етносів. Результатом ставали вибухи, що руйнували імперії, на уламках яких виникали нові держави. Проте потреби економіки диктували пошук нових форм інтеграції, а інтеграційні процеси з необхідністю спричиняли поживлення дезінтеграційних сил. До останнього часу взаємодія інтеграційних і дезінтеграційних тенденцій мала стихійний характер, оскільки у ролі суб'єктів економічної, політичної, культурної діяльності виступали спільноти рівня не вище, ніж нації

(від імені яких виступали уряди держав, суспільно-політичні рухи тощо). Досі стихійно формуються асиметричні економічні та культурні зв'язки між країнами, не існує механізмів координації використання природних ресурсів, демографічної політики тощо.

Метою статті є дослідження теоретичних засад глобалізації як процесу економічного розвитку світового господарства та визначення основних тенденцій інституційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Становлення людства як цілісного, відносно єдиного суб'єкта глобального шабля діяльності було детерміноване низкою складних соціально-економічних, політичних, ідеологічних та культурних процесів ХХ ст. Цьому сприяли як досягнення науково-технічної революції (широке впровадження прогресивних технологій, новітніх засобів транспорту та зв'язку, комп'ютеризація та інформатизація суспільства, освоєння космосу), так і поступове зростання гостроти ресурсно-економічних, екологічних, демографічних та інших проблем світової спільноти, що почали сприйматися як глобальні проблеми сучасності.

Можна сказати, що глобалізація є вищою стадією інтернаціоналізації, її подальшим розвитком, коли кількісні зміни, що довго накопичувалися, привезли до якісного стрибка. Світ стає єдиним ринком для більшості ТНК і більшість регіонів відкрита для їхньої діяльності.

Глобалізація стала найважливішою характеристикою сучасної світової системи, однією з найбільш впливових факторів, що визначають хід розвитку нашої планети. Вважається, що жоден процес в суспільстві (економічний, політичний, юридичний, соціальний і т.д.) не можна розглядати обмежено. Тому глобалізація зачіпає практично всі сфери суспільного життя, включаючи економіку, політику, ідеологію, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку, спосіб життя, а також безпосередньо і умови існування людства.

Як зазначає Н. Рімашевська, глобалізація – це взаємодія держав, народів, етносів, соціальних груп в єдиній системі стосунків на планетарному рівні; це система відкритого культурного обміну, запозичення моделей поведінки і адаптація культурних стереотипів; це розширення кордонів спілкування у всіх сферах людської діяльності і виникнення єдиного економічного, екологічного, інформаційного простору, що викликає необхідність вироблення погоджених дій народами і державами. В такому світі люди спілкуються один з одним незалежно від їх географічного місцезнаходження за допомогою телекомунікацій, Інтернету, комп'ютерам, аудіовізуальним засобам зв'язку. Основною глобалізації є інтенсивна

інформатизація, що призводить до утворення інформаційного гіперпростору [2, с.8].

Визначаючи сутність поняття «глобалізація світового господарства», одні економісти як основну ознаку цього явища називають взаємозалежність економік. Генеральний директор Міжнародного бюро праці Мішель Хансенн у доповіді на 85-й сесії Міжнародної конференції праці (Женева, червень 1997 р.) наголошував, що глобалізація є складним явищем взаємозалежності економік, що виникає у зв'язку з обміном товарів і послуг та потоками капіталів.

Близьким до цього є визначення глобалізації як процесу, завдяки якому досягнення, рішення і діяльність людей в одній частині земної кулі справляють значний вплив на окремих людей і їхні спільноти в усіх частинах світу, тобто глобалізація є масштабним процесом, який активно впливає на світове господарство. При цьому глобалізація як процес світового рівня обумовлює інтенсифікацію взаємозв'язків, взаємодії та взаємозалежності держав.

Глобалізацію світової економіки характеризують і як сукупність процесів організованого використання матеріальних і нематеріальних ресурсів у масштабі всієї планети. Існує точка зору, що глобалізація – це сукупність викликів і проблем сьогодення.

Деякі вчені вважають, що на сьогодні в світі відбувається «зіткнення глобалізацій», оскільки глобалізація проявляється у трьох формах, кожна з яких характеризується власним проблемним потенціалом. Перша – це економічна глобалізація, що є результатом нещодавньої революції в технологічно-інформаційному секторі, торговельній та інвестиційній галузях. Її головними рушіями є корпоративний бізнес, а також державні й міжнародні структури. Результати економічної глобалізації спричинили нерівність між державами і викликали стурбованість світової спільноти з приводу вирішення проблем глобальної конкурентоспроможності.

Культурна глобалізація власні витоки визначає в закономірних процесах технологічної революції і наслідках економічної глобалізації, які разом призводять до активізації процесу переміщення культурних товарів. Головною її дилемою на сьогодні є вибір між уніфікацією і різноманітністю. Політична глобалізація характеризується переважанням на міжнародній арені США та їх політичних інститутів, а також широким спектром міжнародних і регіональних організацій з мережею представницьких зв'язків [3, с. 45].

Сфери, інститути та інструменти економічної глобалізації відомі. До них відносять міжнародну торгівлю, міжнародний поділ праці, тран-

снаціональні корпорації, загальні управлінські принципи, що включають стратегічне управління, контроль над якістю, децентралізацію менеджменту, міграція трудових ресурсів, фінансові потоки.

Параметри політичної глобалізації визначаються кризою потенціалу окремих держав, зростанням проблем планетарного масштабу, збільшеною роллю міжнародних організацій, виникненням нової політичної культури. Важливою особливістю політичної глобалізації є те, що ні в одному своєму прояві вона не досягла таких масштабів, які спостерігаються, наприклад, в глобалізації фінансових ринків. Політична глобалізація найбільш розвинена в сферах міжнародних відносин і політичної культури. Проте держава відчайдушно чинить опір, захищає свій суверенітет і досі залишається важливим чинником у вирішенні проблем.

Культурна глобалізація – багатогранний процес, що торкається стосунків між релігіями і етносами, традиційними і сучасними цінностями, різними культурними орієнтаціями, стилями життя і споживчими перевагами. У все більшій мірі цей процес піддається дії новітніх технологій у сфері інформації і комунікації [4, с. 65].

Як зазначає Ю. Шишков: «В результаті всіх цих зрушень ступінь економічної, науково-технічної, правової і інформаційної взаємозалежності національних господарств досягла такої критичної маси, коли стали неминучі, щонайменше, три принципово нових явища» [5, с. 7].

По-перше, світова економічна спільнота з рихлої сукупності більш-менш взаємозв'язаних країн перетворюється на цілісну економічну систему, де національні (державні) соціуми стали складовими елементами єдиного всесвітнього економічного організму, з'єднаними вже не просто міжнародним поділом праці, але і гігантськими за своїми масштабами, інколи всесвітніми виробничо-збутовими структурами, глобальною фінансовою системою і планетарною інформаційною мережею. Особливо така взаємозалежність характерна для високотехнологічних галузей.

По-друге, в умовах глобалізації національні і міжнародні економічні відносини починають мінятися ролями. Національні відносини були первинними, міжнародні – вторинними. Проте в час формування наднаціональних фінансових і інших ринків та виробничо-збутових структур міжнародні економічні відносини стають важливішими, тоді як національні відносини навіть дуже великих і вельми могутніх країн, не говорячи вже про країни-аутсайтери, вимушені пристосовуватися до реалій глобальної економіки.

По-третє, глобалізація об'єктивно веде до

розмивання і знецінення регулюючих функцій національної держави, яка вже не може, як раніше, захищати національну економіку від несприятливих зовнішньоекономічних дій. Більше того, держава вжене в змозі регулювати ті економічні, соціальні і культурні процеси, які виплеснулися за межі національних кордонів та стали самостійними танкерованими [5].

Більшість дослідників проблематики глобалізації погоджуються, що її характерними рисами є:

- посилення взаємозалежності держав, етносів, людей у всіх сферах життєдіяльності;
- формування світового ринку фінансів, товарів та послуг;
- формування глобального інформаційного простору;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- формування метапростору в умовах утворення та функціонування транснаціональних фінансових телекомунікаційних та інших мереж;
- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування під впливом обміну товарами, робочою силою, капіталом, культурними цінностями;
- забезпечення здійснення будь-якого виду діяльності в реальному масштабі часу;
- перетворення знання на головний елемент суспільного багатства;
- вихід бізнесу за межі національних кордонів шляхом формування транснаціональних корпорацій, які нівелюють політичні важелі впливу держав на міжнародній арені;
- імплементація та домінування в повсякденній практиці міжнародних відносин та внутрішньополітичному житті принципово нових, універсальних ліберально-демократичних цінностей, в першу чергу пов'язаних із забезпеченням прав людини і громадянина;
- становлення єдиної системи зв'язків та нової конфігурації світової економіки;
- посилення диспропорцій у світовому господарстві і наростання поляризації світової економіки [6, с.42].

В умовах глобалізації світове господарство стає єдиною інтегрованою соціально-економічною системою, в якій спостерігається цілий ряд суперечливих тенденцій.

По-перше, це тенденція до економічної інтеграції на мікро- та макрорівні. Якщо визначати глобалізацію як процес, то можна характеризувати його як поступове екстенсивне інтенсивне перетворення світових економічних систем в межах світового господарства в новий які-

сний стан, де взаємодіють переважно «глобальні гравці» на полях національних держав. Така трансформація вказує на феномен розпочатої дифузії мікро- і макроекономічних систем.

Якщо визначати глобалізацію як взаємодію різних типів «глобальних гравців», в тому числі ТНК, які традиційно належали до мікроекономічних систем на полях національних держав, тобто на полях макроекономічних систем, то це вказує на істотний компонент такої дифузії. У другій половині ХХ ст. транснаціональні корпорації перетворилися в основну ланку світової виробничої системи. Виробнича діяльність, механізм поєднання факторів виробництва, коопераційні зв'язки – всі ці процеси набувають загальносвітового характеру, вимагають глибокого поділу праці, що існує між різними державами та реалізуються не тільки на світовому ринку, але і всередині окремих корпорацій.

Формування транснаціональних корпорацій – це не лише всесвітня виробнича інтеграція, але й соціально-економічна інтеграція в рамках господарських ланок. Частка ТНК у світових витратах на НДДКР перевищує 70%, а в загальній кількості патентів і ліцензій – 80%. Обороти найбільших ТНК перевищують величину валового національного продукту багатьох країн. У сучасному світі ТНК відіграють системоутворюючу роль, а глобальна економіка набуває своєї інституційної форми.

Всупереч поширеним уявленням, переважна більшість транснаціональних корпорацій прагнуть діяти на регіональному, а не глобальному рівні. Основні активи та продаж ТНК припадає на ті країни та регіони, де знаходяться їх штаб квартири, там розміщуються і інвестиції. Типова картина – 2/3 робочої сили і більше 2/3 продукції ТНК припадає на долю країни походження. У 85% випадків мова йде про одну з багатих країн, що входять в Організації економічного співробітництва та розвитку.

По-друге, сучасна світова спільнота характеризується протилежною тенденцією до наростання відособлення і протиріч між суб'єктами глобального господарювання. Перехід стосунків на новий якісний рівень, розвиток міждержавних протиріч не заперечується розвитком інтеграційних процесів, які відтворюють ці протиріччя в новій якості. Ця тенденція виявляється в постійних соціально-економічних конфліктах між угрупованнями, що інтегруються, і наростанні протиріч між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, всередині світового господарства. Це протиріччя носить якісний характер, але воно має і кількісний аспект, пов'язаний із збільшенням розриву в рівні доходу на душу населення

між розвиненими країнами і більшістю країн, що розвиваються. На планеті все потужніше діють глобальні закономірності та тенденції, характер яких визначається переважно інтересами і можливостями невеликої групи найпотужніших держав, міжнародних фінансових установ і транснаціональних корпорацій. Існує прірва між світовими лідерами та рештою країн, яка стрімко збільшується [7].

По-третє, сучасне світове господарство характеризується прискореним розвитком інституційного оформлення як інтеграційних тенденцій, так і тенденцій, пов'язаних з наростанням внутрішніх протиріч в світовій спільноті. Ця інституціоналізація містить в собі внутрішнє протиріччя між бюрократизацією світогосподарських демократичних тенденцій, пов'язаних з появою альтернатив владі бюро- і технократії, фінансової олігархії, що інтенсифікується, на світовому рівні. Тенденція бюрократизації світогосподарських інтеграційних процесів ілюструється зростанням ролі таких інститутів як центри фінансового, економічного, політичного управління західноєвропейською інтеграцією, зростанням ролі американської державної бюрократії в регулюванні соціально-економічних відносин всередині американського континенту, зростанням ролі фінансових інститутів, що не є державно-бюрократичними утвореннями (Міжнародний валютний фонд і Світовий банк). Останні стають суб'єктами, що визначають соціально-економічну політику як країн, що безпосередньо беруть участь в їхній діяльності, так і держав, які не приймають активної участі в їхній діяльності. Таким чином, з однієї сторони ми спостерігаємо тенденції до розвитку бюрократичних інституційних форм світової інтеграції і концентрації світового панування в рамках відносно обмеженого кола інститутів; з іншого – нелінійний, «пульсуючий» розвиток протилежних тенденцій до демократичного регулювання світогосподарських відносин. Конкретними прикладами такого роду інститутів можуть бути організації екологічного характеру, Всесвітня конфедерація професійних союзів, жіночі, молодіжні, культурні, творчі союзи і інші громадські організації, що поступово виходять за національні рамки і перетворюються на реальну світову силу.

Сучасний рівень розвитку міжнародних відносин стимулює глобалізацію різних видів професійної діяльності. Так, в останні десятиліття з'явилися глобальні аудиторські та юридичні фірми. У сфері юридичних послуг, яка регулюється національним законодавством, процес глобалізації йде набагато повільніше, ніж в аудиті, і результати його набагато більш скромні.

Треба підкреслити, що ринок праці глобалізується повільно і суто вибірково. Перше все, мову ведуть про висококваліфікованих фахівців, які користуються найбільшим попитом на світовому ринку праці, та людей, що володіють унікальними здібностями. Решта наштовхуються на бар'єри, які перешкоджають вільному пересуванню для найкращого використання робочого потенціалу, але й вони відчують на собі зростаючий вплив глобалізації, включаючись у формуються системи світогосподарських зв'язків.

В умовах глобалізації особливої уваги вимагають дисфункції, властиві запозиченим інститутам: атрофія і переродження інституту, у випадку його непридатності, несумісності з культурними традиціями або інституційною структурою реципієнта; активізація альтернативних інститутів та відторгнення, пов'язане з активізацією інститутів, несподіваною для ініціаторів трансплантації; інституційний конфлікт, що виражається у виникненні життєздатного інституту, істотно відрізняється від вихідного і неефективного; парадокс передачі, в результаті безкоштовної передачі більш ефективної технології донор може виграти за рахунок реципієнта.

По-четверте, комплекс протиріч, пов'язаних з поширенням постіндустріальних, інформаційних технологій і комунікацій по всьому світу, зокрема протиріччя інтернаціоналізації і локалізації виробничих процесів, що знаходить один зі своїх вирішень у формуванні відкритих глобальних технологічних систем.

Один з підходів до визначення суті глобалізації пов'язує розвиток процесів глобалізації з генезисом постіндустріальних інформаційних технологій і якісними змінами, що протікають не лише в технологічному базисі економічних систем, але і в їх структурі, оскільки саме це вказує на новий контекст процесу глобалізації. Інформація – це невід'ємний атрибут сучасності, що дозволяє говорити про глобальну економіку як про нову реальність і відрізняє її від світової економіки минулого.

Глобальна економіка характеризується як єдина система, здатна працювати в режимі реального часу в масштабі всієї планети. Сутність такої економіки складають інформаційні та комунікаційні технології, перетворившись на її найбільш важливу інфраструктуру. Це дозволяє здійснювати глобальне управління капіталами в глобальному масштабі.

В період становлення глобальної інформаційної економіки характерною рисою є поєднання тенденцій до оновлення чи знищення старих структур (інститутів, стосунків, агентів) і одночасного формування нових. На рівні національної економіки основним протиріччям ста-

новлення інформаційної економіки є протиріччя між традиційними елементами виробничих стосунків і інноваційними елементами виробничих стосунків, що є властивими високотехнологічній інформаційній економіці, яка розвивається.

По-п'яте, протиріччя між «Північчю» і «Півднем» виявляється в серйозних глобальних технологічних диспропорціях. Терміном «Північ» позначається економічний простір, «батьківщина» глобальних гравців. «Північ», успадкувавши досягнення століть буржуазного розвитку і маючи обмежене, стійко відтворне населення з глибокими традиціями та практикою життя в умовах ринку, створює і використовує високі технології, кваліфіковану робочу силу і можливість прориву в постіндустріальній сфері, поглинаючи при цьому велику частину (до 80%) природних ресурсів і при цьому вивозить в третій світ «брудні» технології, що вимагають масового використання низькокваліфікованої робочої сили та виснажують природне середовище. «Південь» постачає розвиненим економікам природні ресурси, концентрує доіндустріальні і «брудні» індустріальні технології, які призводять до загрозливих екологічних, соціальних, демографічних проблем.

Отже, треба зазначити, що глобалізація стала найважливішою характеристикою сучасної світової системи, однією з найбільш впливових факторів, що визначають хід розвитку нашої планети. Глобалізація зачіпає практично всі сфери суспільного життя, вона є масштабним процесом, який активно впливає на світове господарство. Глобалізацію світової економіки характеризують і як сукупність процесів організованого використання матеріальних і нематеріальних ресурсів у масштабі всієї планети. Глобалізація – це сукупність викликів і проблем сьогодення. Оскільки сьогодні в умовах глобалізації світове господарство стає єдиною інтегрованою соціально-економічною системою, в якій спостерігається цілий ряд суперечливих тенденцій, існує нагальна необхідність дослідження основних тенденцій глобалізації і визначити напрями та проблеми інституційного забезпечення глобального економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білорус О. Глобалізація розвитку і соціальна безпека / О. Білорус, Н. Маслова-Лисичкіна // Віче. – 2008. – № 5. – С. 22–44.
2. Римашевская Н.М. Население и глобализация / Н.М. Римашевская. – М. : Наука, 2004. – 328 с.
3. Кальченко Т.В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: монографія / Т.В. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – 248 с.
4. Уотерс М. Глобализация / М. Уотерс // Глобализация: контуры XXI века : реферативный сбор-

- ник. Серия «Глобальные проблемы современности». – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С.50–67.
5. Шишков Ю.В. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран? / Ю.В. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 4. – С. 3–14.
  6. Проскурин С. Глобализация как фактор поляризации современного мира / С. Проскурин // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 4. – С. 41–65.
  7. Павленко Ю. Глобалізація та цивілізаційні зрушення сьогодні / Ю. Павленко // Міжнародна економічна політика. – 2005. – Випуск 1. – С. 100–120.